

Summary

Brovko N. Legal education as a determination factor of relationship between human personality and society.

The article is devoted to comprehension of legal education, which acts as the determining factor of mutual relations of personality and society. The influence exercised by the legal education on the personality as an active member of the society is revealed.

It has been established that legal education is based on universally recognized principles of law: the rule of law, justice, freedom, equality, humanity, legality, and conscientiousness, which determine the formation of a legal personality. Having an axiological component, legal education is intended to protect the values of human existence.

Key words: legal education, legal consciousness, personality, formation of legal consciousness, legal culture.

УДК 340.15

О.Й. ВОВК

Олександр Йосипович Вовк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0094-6106

ДЖЕРЕЛА МІСЬКОГО ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Теперішній стан розвитку господарства українських міст в сучасних соціальних умовах всеохоплюючої глобалізації вимагає безперервного удосконалення роботи органів самоврядування на основі науково обґрунтованого законодавства, яке повинно поставати з урахуванням попереднього досвіду функціонування вітчизняного міського права на всіх історичних етапах його застосування, одним із яких є козацько-гетьманська доба нового часу в Європі. Саме в цей період в містах Наддніпрянської України посилюються урбаністичні процеси в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах. Тогочасні українські міста Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., як і західноєвропейські, притримуючись принципів місцевого самоврядування, все більше стають осередками оживлення демократії для всього суспільства.

Актуальність обраної теми обґрунтується тим, що хоча останнім часом окремі питання, пов'язані з аналізом правової системи України козацько-гетьманського періоду, розглядали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В.Г. Балущок, О.І. Биркович, І.Й. Бойко, М.С. Булкат, К.А. Вислобоков, І.А. Грицьк, В.Д. Гончаренко, Т.Д. Гошко, О.І. Гуржій, О.Г. Дарнопих, Ю.Л. Дмитришин, А.Е. Заяць, І.М. Кісіль, М.М. Кобилецький, О.В. Коваленко, Н.В. Левченко, О.В. Макаренко, Т.О. Матвеева, О.М. Мироненко, В.В. Молдаван, К.В. Мануїлова, Т.О. Остапенко, Я.М. Падох, С.М. Пасічник, В.З. Прус, А.В. Резніков, К.І. Ровинська, Н.П. Сиза, І.М. Ситий, П.С. Сохань, І.Я. Терлюк, І.Б. Усенко, В.З. Ухач, М.Г. Хаустова, Л.В. Хомко, В.В. Цветков, Н.О. Чудик, Є.В. Шаломєєв, В.С. Шандра, Г.К. Швидько, О.О. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, С.В. Щербина та інші, однак в історико-правовому аспекті дослідження сукупності джерел міського права українських міст Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст. спеціально не проводилися.

Метою наукового дослідження даної статті є об'єктивне охарактеризування окремих, визначених видів джерел комплексної галузі міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., змістовна характеристика яких забезпечить їх сприйняття на більш сучасному науковому рівні.

Протягом 1648 р. на підконтрольних козацтву українських землях та містах починає формуватися своєрідне державне об'єднання з притаманними йому інституціональними та субстанціональними ознаками, до яких слід віднести: органи держави, територію, кордони, населення тощо. Становлення особистої правової системи Гетьманщини з середини XVII ст. супроводжувалось внутрішніми змінами окремих галузей українського права взагалі та в галузі міського зокрема, яке мало різноманітні за своїм походженням джерела-форми права його зовнішнього вираження. Простір території Гетьманщини, що як державне утворення згідно з історичними документами мало офіційну назву «Військо Запорозьке», з середини XVII і до другої половини XVIII ст. постійно змінювався залежно від політичних обставин (то розширюючись, то зменшуючись). При цьому публічна влада держави поширювала свою юрисдикцію на все неоднорідне за соціальним становищем населення, яке проживало в містах, селах та інших населених пунктах. З політичних, міжнародних, історичних і географічних позицій Гетьманщина як держава ототожнювалася з її територією в умовних межах кордонів, тому територіальна ознака була одночасною ознакою тогочасного українського суспільства, що відповідає основним науковим постулатам теорії держави та права¹.

Так, коли розпочалася у 1648 р. визвольна війна українського народу проти Польщі, східний кордон, який розмежував Україну з Росією, було більш-менш встановлено. Від нього на українських землях поряд з польсько-литовським діяло й місцеве право². Українські міста у складі Речі Посполитою за своїм правовим

статусом поділялися на королівські, приватновласницькі та самоврядні, але протягом народно-визвольної війни категорія приватновласницьких міст зникає. Тільки в середині 80-х років XVII ст. відповідно до міжнародно-правових актів відбулося правове оформлення кордону між чотирма державними об'єднаннями: Річчю Посполитою, Гетьманщиною, Росією та Туреччиною. Згідно з трактатом про «Вічний мир» 26 квітня 1686 р. між Росією і Польщею досить чітко розмежувалися українські лівобережний і правобережний регіони, які мали риси практично автономних держав у складі різних великих державних утворень, з тією лише різницею, що Правобережжя юридично не відокремлювалося від Польщі (на противагу Лівобережжю, розмежованому з Росією)³. Однозначно з становленням територіального простору Гетьманщини змінювалась чисельність українських міст з правом самоврядування. Надалі протягом 100 років межі Гетьманщини залишалися майже незмінними, на території якої до найбільших міст та містечок з різним ступенем самоврядування слід віднести такі, як: Мглин, Попова Гора, Погар, Почеп, Стародуб, Новгород-Сіверський, Лоїв, Любеч, Седнів, Сосниця, Чернігів, Глухів, Гоголів, Короп, Батурін, Борзна, Конотоп, Кролевець, Ніжин, Остер, Козелець, Бровари, Вишгород, Київ, Васильків, Стайки, Кагарлик, Ічня, Прилуки, Биків, Яготин, Переяслав, Золотоноша, Кропивна, Іркліїв, Ромен, Лохвиця, Пирятин, Липове Городище, Лубни, Жовтін, Гадяч, Зіньків, Котельва, Опішня, Миргород, Хорол, Говтва, Кременчук, Коломак, Полтава, Нехвороща, Царичанка, Переволочна. До міст Гетьманщини XVIII ст. слід також додати ті, які постали до 1764 р., а саме: Нове Місто, Городня, Седнів, Ямпіль, Биків, Бориспіль, Яблунів, Горошин, Городище, Будища, Бельковська, Константинів. Суспільні відносини у вказаних містах регулювалися міським правом, яке мало свої специфічні джерела права.

Відповідно до даної теми в теоретико-правовому розумінні ми підтримуємо твердження вчених про те, що поняття «джерело права» потрібно розглядати в двох аспектах: 1) це зовнішня форма встановлення, форма вираження права; 2) надання норми правового змісту, Тому джерело права є зовнішньою формою об'єктивізації правової норми⁴. Сукупність джерел права Гетьманщини середини XVII – другої половини XVIII ст. ст., між якими існував зв'язок та взаємодія, являла собою визначену систему, що перебувала в постійному розвитку залежно від соціально-політичних змін, що відбувалися в державі та суспільстві. Міське право Гетьманщини на межі середньовіччя та нового часу доцільно розглядати як окрему найбільш виражену галузь українського права. На той час як у Західній Європі та і в Україні зміст міського права становили норми, що регулювали відносини між жителями міста, упорядковували організацію міського життя, що здійснювалося за принципом самоуправління, визначали права, свободи й обов'язки городян⁵. Загальнодержавні та локальні правові норми як джерела міського права регулювали суспільні відносини у сфері міського самоврядування українських міст, що були пов'язані з організацією і здійсненням влади міських громад.

У сучасному розумінні місцеве самоврядування (в тому числі міське. – авт.) являє собою специфічне соціальне явище, яке тісно пов'язане з державною владою, але відрізняється від останньої низкою ознак: по-перше, місцеве самоврядування – це особлива форма публічної влади, яка має принципово інший характер, ніж державна. Це влада підзаконна, яка діє в межах та у порядку, визначених законом; по-друге, місцеве самоврядування має особливий об'єкт управління, сфера його компетенції обмежена питаннями, які пов'язані із задоволенням повсякденних потреб населення тощо. По-третє, місцеве самоврядування – це публічна влада територіальної громади, вона має локально-просторовий характер, здійснюється в інтересах територіальної громади і функціонує лише в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць⁶. Якщо дані дефініції місцевого самоврядування екстраполувати, намагаючись дати визначення однорідному соціально-правовому явищу другої половини XVII–XVIII ст. ст., то під міським самоврядуванням українських міст Гетьманщини слід розуміти закріплене правовими звичаями та упорядковане законодавством право та зможу міських громад самостійно вирішувати велике коло питань, що входять до їх визначених повноважень, за допомогою своїх представницьких самоврядних органів. Особливою рисою місцевого управління Гетьманщини було й те, що у системі механізму міських самоврядних органів і державних козацьких адміністрацій не діяв принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, а скоріш за все була присутня взаємна кооперація та консолідація. Магістратські та ратушні самоврядні органи українських міст козацько-гетьманської доби як і у попередній польсько-литовській період, крім господарських функцій, виконували ще й судові повноваження, що було ще однією важливою особливістю вітчизняного міського самоврядування другої половини XVII–XVIII століть.

Міське право Гетьманщини потрібно розглядати вже як комплексну галузь права тому, що її норми дійсно регулювали суспільні відносини, що були предметом впливу, в сучасному розумінні, інших традиційних галузей публічного і приватного (адміністративного, цивільного, кримінального, процесуального тощо) права. Система джерел міського права Гетьманщини характеризувалася як одна із найбільш розгалужених порівняно з джерелами інших галузей права, що помітною мірою спричинило досить стабільне становище та розвиток міського самоврядування українських міст цієї частини України протягом другої половини XVII–XVIII століть.

Одним із найдавніших видів джерел міського права як у західноєвропейських, так і в українських містах до другої половини XVIII ст. залишалися правові звичаї, які сформувалися в період середньовіччя, коли міське право ліквідувало дію персонального принципу в праві та втілило в життя інший прогресивний принцип – територіальний, а саме, до якої б спільноти не належав член міської громади, він повинен був підкорятися нормам міського права⁷. Вітчизняні та зарубіжні науковці по-різному оцінюють значення звичаєвого

права в правовій системі Гетьманщини. Ми притримуємося того твердження, що за козацької – гетьманської доби звичаєве право виявило себе в самій державній організації та в чинності органів, створених на основах звичаєвого права. Держава та її органи і були пам'ятками звичаєвого права цієї доби. Важливу роль відіграло звичаєве право в українському судовому праві, як процесуальному, так і матеріальному, де воно виявилось в застосуванні судом норм звичаєвого права, часом проти або на заміну писаного закону⁸. Підтвердженням застосування правових звичаїв при правовому регулюванні суспільних відносин в сфері міського самоврядування українських міст Гетьманщини насамперед можуть слугувати історичні актові пам'ятки, які в науковій літературі прийнято поділяти на дві підгрупи: публічно-правові та приватноправові, перші з яких виникли внаслідок діяльності органів влади та управління, суду та інших адміністративних і громадських закладів. Особливість джерел цього виду визначається тим, що вони відображають історичну дійсність не в фактах, а в юридичних нормах, аналіз яких дає можливість історика робити висновки про політичний та економічний стан суспільства, розвиток соціальних процесів, культури, моралі, приватних відносин тощо⁹. Реальна дія міського звичаєвого права, норми якого формувалися протягом століть, підтверджується текстом королівських привілеїв Речі Посполитої українським містам Лівобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. ст., що залишалися чинними протягом всього періоду державницької еволюції Гетьманщини. Так, у Привілеї на магдебургію місту Стародубу від 15 лютого 1620 р. король Сигізмунд III, надаючи наказ самоврядним міським урядникам, зазначав, що вони повинні виконувати «... всі справи міські навколо течії права магдебурзького, попередніх звичаїв наших Великого князівства Литовського, служити і правувати мають, винних карати і справедливості поточну та нагальну так міщанам стародубським і всім людям чинити повинні будуть»¹⁰. Тобто, з даного положення видно, що посадовці органу самоврядування повинні керуватися в своїй роботі як збірниками магдебурзького права, так і звичаєвим правом. З інших привілеїв конкретно видно, що насамперед міським звичаєвим правом регулювалися: а) відносини, пов'язані з організацією та проведенням ярмарок у містах; б) встановлення повинностей та торгового мита. Це підтверджується, наприклад, Привілеєм Сигізмунда III місту Гоголеву на магдебургію від 26 лютого 1625 р., де зазначено: «До котрого то міста Гоголева навколо звичаю вольності посполитої, на ярмарки до торгу купців і всім людям обивателям панств наших, і чужоземцям вільно з товарами всілякими товарами і приїжджати, торгувати, продавати і купувати і всілякими речами гедлювати...» і далі по тексту: «... несуть мито торгове по обичаю таких міст...»¹¹. Аналогічні положення з посиланням на міські звичаї закріплені також у Привілеї на магдебургію місту Лубнам (Олександрову) 20 березня 1592 р.¹², Привілеї на магдебургію місту Стародубу 15 лютого 1620 р.¹³, Привілеї на магдебургію містечку Липове Городище від 5 березня 1625 р.¹⁴, Привілеї місту Чернігову від короля польського Яна Казимира 1 липня 1650 р.¹⁵ та інших. Наступними історичними публічними пам'ятками, де зафіксовано застосування правових звичаїв в українських містах Гетьманщини, є гетьманські універсали. Так, в Універсалі Богдана Хмельницького про затвердження Івана Скриндера чернігівським війтом від 8 листопада 1649 р. записано: «... повагою нашою гетьманською за войта и дозорця міста його кор. мил. Чернігова постановляємо і стверджуємо його, которого уряду має заживати і держати аж до живота, як право те звичай свій має»¹⁶, тобто, в нашому розумінні, війт повинен за звичаєвим правом займати свою посаду пожиттєво. В іншому Універсалі Богдана Хмельницького про заборону чинити утиски ніжинським міщанам від 1 серпня 1650 р. гетьман попереджає, що хто наважиться, порушуючи звичаї («важилсе над слушности и звычаи...»), чинити прикrostі та уряд міський зневажати, буде покараний смертю через повішення («на горле карань будет»)»¹⁷. Посилання на міські правові звичаї ми знаходимо також в універсалах наступних гетьманів. Наприклад, в Універсалі Якіма Сомка Козелецькому кушнірському цеху про підтвердження прав і привілеїв від 2 квітня 1663 р., де йдеться про повноваження цехової громади, буквально записано: «... і всілякого брата цеху того кушнірського непослушного вони повинні будуть, навколо стародавніх своїх звичаїв и права карати виною...»¹⁸. В Універсалі Івана Самойловича про права іноземних купців в Україні та про розміри мита, встановленого на товари, які ними ввозяться до України, від грудня 1673 р., цікаво сказано про те, що саме згідно з нормами звичаєвого права визначається розмір податків за торгівлю в містах купцям: «... і тут в городах, купленими і проданими речами вищеописаними торгуючи, аби від належних товарів своїх на ярмарках, згідно давнього звичаю, без відмови і всякого супротиву, ... віддавали індуковану повинність наказуємо»¹⁹. Також І. Самойлович іншим своїм Універсалом про надання на переяславський магістрат броварської скупщини від 7 квітня 1673 р. спирається на звичаєве право при встановленні дозволу міщанам на варіння пива: «... і згідно давнього звичаю з ратуша квит собі та те брати, пильно упоминаєм і приказуємо»²⁰. Далі саме до звичаю міського стародавнього апелює той же гетьман І. Самойлович 23 березня 1680 р. у своєму Універсалі про надання місту Переяславу на 1680 р. прибутків з горілчаних, дьогтьових та тютюнових міських шинків, зі заборонаю шинкування горілкою козакам²¹. Посилання до міських правових звичаїв можна знайти також в інших актах автономної влади Гетьманщини, але у цих публічних документах автором даної роботи їх було знайдено не так багато, як сподівалось, хоча, звичайно, не всі універсали, які дійшли до нашого часу, були в його розпорядженні. Більше, на наш погляд, згадок про застосування міських правових звичаїв є в муніципальних судових декретах, присудах і постановах козацько-гетьманської доби.

Поза всі наукові погляди про роль та значення правових звичаїв в судовому процесі магістратських судів, автор роботи поділяє твердження Д. Багалія, що тогочасні судді виходили безпосередньо з народного гурту і знали краще народні звичаї, ніж закон, та будучи суддями сумління й переконання, готові були прихилитися на бік звичаю коли між ним та законом виникало протиріччя²².

Ми також вважаємо, що конкретні приклади з судових справ, наведені в дослідженні Д. Багалієм, дійсно свідчать про застосування правових звичаїв в кримінальному та цивільному процесах міських судів Гетьманщини²³ і нам немає сенсу їх повторювати. І, нарешті, посилання на матеріальні та процесуальні міські правові звичаї перебувають у чинних збірниках магдебурзького права та Правах за якими судиться малоросійський народ. Так, у збірнику Варфоломея Гроїцького «Порядок судовий у справах міських права магдебурзького» 1559 р., що продовжував найчастіше використовуватися міськими самоврядними органами України XVII–XVIII ст. ст., знаходимо поняття: «звичаю купівлі-продажу нерухомого майна»²⁴; «звичаю приводу свідка»²⁵ тощо. У кодифікованому українському зібранні законів «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. під п. 2, артикулу 4, Глави 26 зазначено: «Магістратські вряники, кількісним числом їх в якому місті звичаєм буває, повинні щоденно сходячись в ратуші мати совість і старання про всілякий добрий стан міський»²⁶, тобто, число міських урядовців визначалася не законом, а звичаєвим правом. До приватноправових документів де можна знайти посилання на міські правові звичаї козацько-гетьманської доби, належать: тестаменти, купчі записи, будівельні контракти, описи розподілу майна міщан тощо.

Протягом другої половини XVII–XVIII ст. ст. міщанство продовжувало в основному зберігати у Гетьманщині свої попередні правні позиції, причому більші міста регулювали свої відносини за магдебурзьким правом²⁷. Юридичною основою міського самоврядування українських міст за магдебурзьким зразком насамперед були правові документи, які в у вітчизняній та зарубіжній історико-правовій літературі прийнято називати локаційними привілеями або грамотами, що надавалися монархами населеним пунктам України починаючи з XIV століття.

Саме сукупність локаційних привілеїв (локацій) ми розглядаємо як одне із основних офіційних джерел міського права Гетьманщини. Взагалі латинське слово «locatio» має декілька значень та перекладається українською мовою як «розміщую, розташовую, поміщаю, оселяю», а в сенсі міського права як початкове значення – закладаю нове місто. У наукових роботах зустрічається декілька класифікацій документальних локаційних привілеїв містам, з яких найбільш поширена і проста – це їх загальний поділ на правові та просторові локації. Крім того, автор підтримує Т.Д. Гошко в її більш детальному та конкретному поділі міських локацій XVI–XVII ст. ст. на сім груп, а саме: 1) королівські привілеї містам на магдебурзьке право; 2) для приватних міст, привілеї їх власників на магдебурзьке право та королівські грамоти із підтвердженням правомірності; 3) привілеї окремим особам на вїтївство; 4) привілеї, які вже в рамках запровадженого самоврядування уточнювали взаємини міщан з іншими категоріями міських жителів, представниками державного та місцевого управління, церквою; 5) грамоти, що розширювали спектр дарованих міщанам привілеїв; 6) привілеї, які підтверджували магдебургію (з корективами обсягу самоврядування чи без таких коректив); 7) привілеї, що компенсують втрати представників місцевої влади через використання норм магдебурзького права²⁸. Що стосується періоду Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., то ми вважаємо за доцільне ще один розподіл локаційних привілеїв (грамот) на дві визначені групи: а) привілеї попередньої литовсько-польської доби, які були визнані новою владою чинними; б) привілеї у вигляді актів гетьманської влади²⁹. До першої групи можна віднести королівські просторові локації, які стосувалися надання або підтвердження кожному конкретному місту магдебурзького права, а саме: Привілей місту Переяславу на магдебурзьке право Стефана Баторія 1585 р.; Привілей на магдебургію місту Лубнам (Олександрову) Сигізмунда III 20 листопада 1592 р.; Привілей на магдебургію Сигізмунда III 6 грудня 1620 р.; Привілей Сигізмунда III на магдебургію Чернігову 4 квітня 1623 р.; Привілей Сигізмунда III місту Гоголеву на магдебургію 26 лютого 1625 р.; Привілей Сигізмунда III містечку Стародубу на магдебурзьке право 27 травня 1625 р.; Привілей Сигізмунда III місту Мглину на магдебургію 26 березня 1626 р.; Привілей Сигізмунда III Миргороду на магдебургію 10 травня 1631 р.; Грамота Владислава IV місту Переяславу на магдебургію 7 березня 1633 р.; Привілей Владислава IV місту Кролевецю на магдебургію 7 березня 1633 р. тощо [8]. Виключне, на наш погляд, місце серед локацій займає «Привілей місту Чернігову від короля польського Яна Казимира, яким король року 1650 липня 1-го підтверджує обмежування Чернігівських земель і встановлює три ярмарки»³⁰ тому, що, по-перше, цей документ наданий вже в розпал народно-визвольної війни, коли Чернігів знаходився на території проголошеної Гетьманщини (Війська Запорозького) гетьмана Богдана Хмельницького, а, по-друге, даний привілей, вручений чернігівській громаді, підтверджував, що місто продовжує перебувати у сфері впливу влади Речі Посполитої. За своєю загальною структурою більшість перелічених вище локаційних привілеїв подібні між собою. Насамперед у кожному привілеї (офіційно – «листі») присутня, в різних варіаціях, формула про надання місту магдебурзького права, наприклад: «... надаємъ право Немецкое называемое Майдебурское, зо со всякою волностю порядком ы владою таковою и ничим намней не отменною...»³¹, «... право Магдеборское и вольность местъскую надаемъ»³², «... местечку своему дедичному Гоголеву названому въ воеводстве Киевскомъ лежачому право Магдебурское отдати»³³ тощо. Усі міські привілеї підписувалися королем Речі Посполитої, скріплювалися коронною печаткою, оригінал передавався вїту магістрату, а копія залишалася в державному архіві Коронної метрики. Проте в тексті кожного міського привілею були свої відмінності відповідно до того, який обсяг повноважень просить у короля та чи інша міська громада або від того, які пожалування вважає за доцільне надати містові королівська влада в кожному конкретному випадку. До другої групи насамперед входять локації у вигляді гетьманських універсалів, починаючи з правління Богдана Хмельницького і до Кирила Розумовського включно. Так, гетьман Б. Хмельницький (1648–1657), формально визнаючи юридичну силу королівських локаційних привілеїв українським містам, видавав універсали, які в основному підтримували адміністративно-господарські вже встановлені порядки самоврядних міст як Правобережної,

так і Лівобережної України, що підтверджується універсалами: Про затвердження Івана Скандера чернігівським війтом від 8 листопада 1649 р.³⁴; Про заборону чинити утиски ніжинським міщанам від 1 листопада 1650 р.³⁵; Про залишення міщанам Козельця міських прибутків від 10 жовтня 1656 р.³⁶ тощо. Активна законодавча практика підтвердження гетьманськими універсалами магдебурзького права українським містам, на наш погляд, продовжується саме за гетьмана І. Брюховецького (1663–1668 рр.), а прикладом можуть бути наступні акти: Універсал про підтвердження давніх прав і володінь міста Чернігова, наданих польськими королями та українськими гетьманами від 7 липня 1663 р.³⁷; універсал про підтвердження місту Козельцю магдебурзького права від 8 липня 1663 р.³⁸; Універсал місту Ніжину на магдебурзьке право від 23 березня 1664 року³⁹. Слід зазначити, що за правління І. Брюховецького 22 жовтня 1665 р. були укладені так звані Московські договірні статті, де у пункті 10 вперше конкретно зафіксовано: «По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, привілеї королівські міщанам на право магдебурзьке дані, гетьман відібравши у міщан подав у Приказ Малої Росії. І великий государ, його царської пресвітлої величності, ці статті слухав, вказав їм на право магдебурзьке дати свої государеві жалувані грамоти супроти їх привілеїв»⁴⁰. Себто, згідно цього документа, російський цар Олексій Михайлович таким чином підтвердив українським містам самоврядування за магдебурзьким правом. А вже 3 грудня 1665 р. своїм Універсалом І. Брюховецький повідомляє про надання царем місту Погару магдебурзького права⁴¹, якого раніше в нього не було за королів польських. У вказаних та інших локаційних універсалах І. Брюховецький звертається насамперед до своїх військових адміністраторів – полковників, сотників, міських отаманів, повідомляючи їм факт підтвердження містам магдебурзького права з наказом не порушувати самоврядних порядків, а потім вже – з вітанням до міщан. У своїх правових актах гетьман Д. Многогрішний не тільки стверджував окремим містам магдебурґію, але вже в рамках наданого самоврядування, уточнював соціально-економічні повноваження, наприклад, в Універсалі стародубським міщанам про підтвердження магдебурзького права, прав на прибутки з двох млинів під містом Стародубом на річці Бабинці і в селі Глазукові на річці Ваблі та про надання на міські потреби Шаршовицького млина на річці Росусі від 21 липня 1668 року⁴². Через декілька років гетьман І. Самойлович своїм підтверджувальним універсалом на магдебурзьке право місту Стародубу⁴³, крім того всього, передає до господарського відання міського магістрату ще більше млинів та додатково звільняє стародубських міщан від торгового мита. Під час свого гетьманства І. Мазепа (1687–1708 рр.) також надавав універсали, які підвереджували власність і територіальну юрисдикцію міських магістратів, торгові мита на користь міського господарства та визначав правовий статус міських цехів. Прикладом цього можуть слугувати наступні універсали: Про підтвердження права міста Чернігова на село Петрушевичі, на перевіз на річці Десні, млин на річці Білоус та млин на річці Стрижень від 17 вересня 1687 р.⁴⁴; Про сплату мита мешканцям Києва на товари, що ввозяться та вивозяться з країни від 10 листопада 1699 р.⁴⁵; Оборонний універсал коропському ковальському цеху, від 19 серпня 1707 р.⁴⁶ тощо. Саме таку політику у сфері міського самоврядування своїми універсалами проводили наступні гетьмани І. Скоропадський (1708–1722 рр.) та Д. Апостол (1727–1734 рр.). Відомо, що за останнього гетьмана Гетьманщини К. Розумовського (1750–1764 рр.) було видано два значущі локаційні універсали просторового характеру: Про підтвердження магдебурзького права місту Полтаві від 25 серпня 1752 р.⁴⁷; Про відновлення діяльності магістрату міста Новгород-Сіверська від 17 листопада 1752 року⁴⁸. Наступні універсали К. Розумовського цим та іншим містам Гетьманщини переважно стосувалися надання окремим особам права на вйтівство. Взагалі за своїм змістом всі гетьманські локаційні універсали другої половини XVII–XVIII ст. ст. здебільшого підтверджували магдебурзьке право містам на самоврядування та упорядковували їх соціально-економічне становище.

До наступного виду джерел міського права Гетьманщини належать так звані збірники з магдебурзького права, які вміщували в собі, крім положень з організації міського самоврядування, також норми цивільного, кримінального, процесуального права, на які спиралися магістратські та ратушні урядовці при вирішенні судових справ. Справа в тому, органи міського самоврядування Гетьманщини мали більш широке коло призначень, ніж сучасні міські ради. Разом з адміністративними, господарськими, фінансовими, земельними, торговельними, поліцейськими, охоронними повноваженнями магістрати та ратуші виконували також судові функції з відправлення правосуддя, які надавалися їм локаційними грамотами, оскільки на той час у містах з магдебурзькою моделлю самоврядування не могло бути строгого розподілу між адміністративною і судовою практикою. Детально досліджуючи самоврядування українських міст, М. Володимирський-Буданов зазначає, що до складу суддів входили також всі члени магістрату⁴⁹. Та далі він наводить приклад, що до остерського магістратського суду входили вйт, бургомістр, старші і молодші радці, а також сотник, міський отаман і, нарешті, інколи в ньому засідали міщанські урядники⁵⁰. З магістрацьких книг, судових декретів, протоколів та інших правових пам'яток другої половини XVII–XVIII ст. ст., які дійшли до нашого часу, видно, що найуживанішими збірниками з магдебурзького права в магістратах українських міст були так звані три ручні книги. До найдавнішої з них належить «Зерцало саксонів» (латинською мовою), видане Миколою Яскером при Сигізмунді I в Кракові у 1535 р. під назвою: «Juris provincialis, quod Speculum Saxonum». Це джерело міського права складалося з п'яти частин: 1) «Speculum Saxonum» – три книги; 2) «Jus municipale Magdeburgense» – 140 артикулів; 3) «Promtuarium Juris provincialis Saxonici» – словник юридичних термінів; 4) «Squitur formula proussus» – різні судові випадки латинською мовою; «Statuta serenissimis domini Sgismundi primi» – статути королів і великих князів литовських⁵¹. Друга книга – це переклад «Speculum Saxonum» польською мовою під загальною назвою «Saxon, sev Prava Polski Maydeburškiy nasyzwące Speculum Saxonum», виданий Павлом Щербичем у 1581 р., що складається з трьох частин⁵². Третьою керівною книгою з

магдебурзького права в містах України вважався «Porządek Sądow u spraw mieyskich prava maydeburskiego» Варфоломея Гроїцького 1558–1573 рр. у восьми (шість польською та дві латинською мовами) частинах: 1) «Porządek Sądow u spraw mieyskich»; 2) «Artikyly prava Maydeburskiego...»; 3) «Postempek wibrany iest z Prawie Cesarskich...»; 4) «Ustawa Placey u Sądow w Praw Maydeburskim...»; 5) «Rejestr do Porządku i do Artikulow prava Maydeburskiego u Cesarskiego»; 6) «Tytyly Prawa Maydeburskiego do Porządku u do Artikulow pierwey po polsku wudanych»; 7) «Enchiridion aliqot lokorum communium Juris Magdeburgensis...»; 8) «Abrogatio et moderatio abusum suptuum...»⁵³. Ми повністю поділяємо думку А.Ф. Кістяківського про те, що саме ці перелічені твори призначалися, з одного боку, керівництвом для вивчення системи магдебурзького права, а, з другого, були тими законними книгами, свого роду кодексами, на які судді Польщі та Литви, а з часом і України постійно посилалися в своїх рішеннях⁵⁴. Крім того, ми вважаємо, що найчастіше магістратські урядовці саме українських міст використовували при вирішенні поточних справ такі збірники, як Зерцало Саксонів («Speculum Saxorum»), Артикули права магдебурзького («Artikyly prava Maydeburskiego») та Порядок судовий у справах міських права магдебурзького («Porządek Sądow u spraw mieyskich Prawa Maydeburskiego»). Так, суто міського (муніципального, в сучасному розумінні) права стосуються норми Зерцала Саксонів («Saxon, sev Prava Polski Maydeburškiy nasyzwące Speculum Saxorum») Павла Щербича, що вміщені у третій частині цього збірника під назвою Право Хелмінське, де в першій книзі йдеться про порядок обрання вїта, бургомістрів, радців та про їх обов'язки, а в другій викладено положення про лавників, їх обрання, здійснення ними своїх обов'язків та про спосіб виробництва в суді⁵⁵. Все ж таки, за твердженням вітчизняних науковців, потрібно зазначити, що проблеми суду займають в Зерцалі Саксонів панівне місце, насамперед при вирішенні питань, як захистити свої права, якими потрібно забезпечити себе доказами для охорони своїх прав, до якого суду слід звернутися, як вести процес, щоб не зазнати збитків. Усім цим питанням воно приділяло максимальну увагу⁵⁶. Збірник «Артикули права магдебурзького», видання 1560 р., за своєю структурою складається з 31 розділу, що поділені, як правило, на окремі постанови⁵⁷. Найбільший інтерес для характеристики судових повноважень магістратів являє собою Розділ XXII «Про суддів і про відправлення правосуддя», що поділений на 31 постанову. У пунктах постанов переважно вказуються принципи та порядок належної реалізації судових функцій, а саме: суддя повинен судити відповідно до писаного права, а у випадках, коли недостатньо постанов магдебурзького права, то повинен застосовувати право імперське (римське) (п. 1); ніхто не повинен бути сам собі суддею (п. 3); справа повинна бути закінчена в тому суді, де почата (п. 5); суддя повинен вирішувати справу без зайвої поспішності, за винятком справ за гарячими слідами (п. 10); судді повинні відстоювати інтереси слабких (п. 16); не можна судити на основі недоведених припущень (п. 20); судді та лавники повинні судити, будучи у тверезому стані (п. 21); суддя не повинен збільшувати не зменшувати покладеного за правом покарання (п. 22)⁵⁸ тощо. «Порядок судовий у справах міських права магдебурзького» 1559 р. складений з чотирьох частин, кожна з яких поділена на титули. У частині першій йдеться про осіб як суб'єктів процесу, в частині другій – про відмінність міщанських судів, у третій частині – про порядок судовиробництва, у четвертій – про покарання злочинців⁵⁹. Так, у Частині I вміщені наступні титули, які визначають судові функції: міщанської ради (т. 4); райців (т. 5); вїта (т. 7); присяжних (шеффенах) (т. 13); міського писаря (т. 14); подвійського (т. 35); ката (т. 41)⁶⁰ тощо. Все ж таки слід зазначити, що хоча вказані вище збірники з магдебурзького права вважалися авторитетними, фактично чинними нормативними актами у міському самоврядуванні, але за твердженням більшості науковців вони юридичного закріплення урядовою владою (імператорською, королівською, великокняжою) так і не отримали. Саме ще й через цей факт доцільно виділяти їх в самостійну групу джерел міського права. Важливим є те, що за гетьмана Данила Апостола протягом 1728–1735 рр. Кодифікаційною комісією вказані вище збірники повністю або частково були перекладені з польської, латинської та німецької на тогочасну канцелярську російську мову. Так, у 1732 р. був підготовлений переклад «Зерцала Саксонів або право саксонське й магдебурзьке», а у 1735 р. завершився переклад збірників «Право Хелмінське» та «Право громадське магдебурзьке»⁶¹, які також можна віднести до джерел міського права Гетьманщини.

Серед офіційних законодавчих актів як джерела міського права Гетьманщини на особливому місці продовжував залишатися Литовський статут 1588 р., в якому, як і в попередніх литовсько-руських статутних зводах XVI ст., більшість положень цивільно-правового, кримінального, процесуального змісту стосувалася представників всіх верств населення, включаючи міщан, причому без конкретної вказівки на станову належність в артикулах, але були й такі (біля 20 артикулів), які безпосередньо торкалися правових інтересів міських мешканців. Литовський статут 1588 р. своїми дозвільними положеннями підтримував право підданих на здобуття міського громадянства, сприяв подальшому кількісному збільшенню населення міст за рахунок новоприбулих людей, серед яких також були досить безправні особи (без певних занять, бродяги, бігли панські люди, потерпілі від голодоморів тощо), які мали підстави увійти до міських громад. З окремих постанов видно, що Литовський статут 1588 р. сприяв розвитку торгівлі в містах. Так, положення 9 арт. XIV розділу «Для спокою посполитого перепона від злодійства» визначали місця й правила торгівлі в містах, містечках та торгах, а головне – зобов'язували, щоб важливі цивільно-правові угоди фіксувалися позаяк в міських самоврядних органах: «... хто продасть або проміняє, якщо те на торгу сталося, відразу ж до вряду, замку або двору нашого або до вряду нашого міського, особливо, де є право магдебурзьке [йти має]... А хто купив, випси собі взяти має»⁶². Важливе значення для розвитку міської торгівлі та ремесла мало встановлення єдиних для всієї держави еталонів виміру про що й було зазначено в 36 арт. III розділу «Про міри і лікті, аби були рівні, і ціна напоям і продуктам стравним була встановлена через вряду гродський», наприклад:

«Уставуємо, аби в місті нашому столичному Віденському і в кожному місті нашому панства нашого, Великого князівства Литовського, як у привілейованих містах, так і у менших містечках, також у містах князівських, панських, духовних і світських, і в домах гостинних, на дорогах, на торгах і без торгів збіжжя всяке продавалося мірою однаково рівною»⁶³. Окреме місце в Литовському статуті 1588 р. займали артикули, в яких визначалась організація суду та судове провадження, завданням якого було неупереджене розслідування і судовий розгляд справ. Норми про судоустрій та судочинство зустрічаються у всьому текстові Литовського статуту 1588 р., але найбільше їх зосереджено в Розділі IV «Про суддів і про суди», деякі з яких спеціально стосуються відправлення правосуддя в містах всіх категорій. Із таких положень нас цікавлять ті, сторонами процесу в яких були саме міщани. Наприклад, у 28 арт. IV розділу «Про кривди гостям приїжджим чужоземцям» визначається підсудність для міщан за злочини проти чужоземців: «... а міщан, проста людина, – без років, не відволікаючись нічим, повинен судитися за наказом перед нами, перед воеводами і врядниками нашими, замковими і двірними, а міщани, що мешкають під магдебурзьким правом, – перед місцевим врядом»⁶⁴, тобто, кримінальні справи міщан за злочин проти чужоземця рядових міст розглядалися державними судами, а міщан в містах з магдебурзьким правом – в магістратських лавних судах. У другій половині XVII – першій половині XVIII ст. ст. Литовський статут 1588 р. зазнав ще п'ять перевидань – 1614 р., 1619 р., 1648 р. 1691 р. та 1744 року. Треба думати, що разом з першими екземплярами всі ці наступні перевидання, вже польською мовою, діяли майже у всіх містах України. У міському самоврядуванні чинність Литовського статуту 1588 р. періоду Гетьманщини підтверджується численними архівними даними, насамперед магістратськими та судовими історико-правовими документами.

Збірники законодавства автономної влади Гетьманщини репрезентують собою окремий, ще один вид вітчизняних джерел міського права. Насамперед потрібно зазначити, що на відміну від деяких західноєвропейських держав нового часу окремого закону про організацію органів міського самоврядування в Гетьманщині так і не було прийнято, а норми міського права були розпорошені по різних правових актах, включаючи насамперед такі значущі збірники українського законодавства, як «Інструкція судам» 13 липня 1730 р., «Процес короткий приказний» 17 серпня 1734 р. та «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Взагалі, Інструкція судам 1730 р., що була ухвалена гетьманом Данилом Апостолом, в основному регламентувала організацію та функціонування державних козацьких судів (полкових, сотенних, сільських), але окремі її положення стосувалися також діяльності магістратів. Так, п. 14 Інструкції включав постанову, згідно з якою: «Сотники та городові в містах де магістратів немає та урядники де магістрати є, мають видавати на вимоги людей магістратські купчі записи з продажу ґрунтів знатних, великої суми; також протести та духовні записи складати і видавати по правам, без хабарів, противних праву»⁶⁵. Процес короткий приказний 1734 р. як збірник здебільшого процесуальних норм, крім всього іншого, наказував в обов'язковому порядку у полкових, магістрацьких та сотенних канцеляріях завести дві книги протокольні – одну книгу висхідної документації («исходящих доношеній іли писемь») до вищестоящих органів, а другу книгу вхідної документації («приходящих доношеній іли писемь») для чолобитників та вказував порядок ведення цих книг⁶⁶. Майже у всіх главах «Прав за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. розміщені норми права, які стосуються правового становища мешканців міст (міщан), їх відповідальності за порушення договорів та за скоєння злочинів, зокрема у гл. 2 арт. 6; гл. 3, арт. 2 п. 8, арт. 7 п. 9, артикул 10 п. 1, 4, 5; гл. 4 арт. 1, 13 п. 4; гл. 5 арт. 1 п. 4, арт. 20 п. 2; гл. 7; гл. 8 арт. 2 п. 1; гл. 14 арт. 3, 4, 8, 9 п. 1; гл. 16 арт. 49; гл. 20 арт. 19 п. 3; гл. 21 арт. 2, 3, 4, 5; гл. 22 арт. 5; гл. 24 арт. 4; гл. 26; гл. 28 арт. 1⁶⁷. Найбільший інтерес для дослідження міського права Гетьманщини являє собою Глава 26 «О магистрате или уряде гродскомъ упривиліюванихъ и другихъ меншихъ городоувъ, о судахъ градскихъ и о другихъ должностяхъ»⁶⁸. За своєю структурою вказана глава складається із шести артикулів, поділених на окремі за нумерацією тридцять 34 пункти, які вміщували наступні положення: про вибори до магістрату та його склад у містах з привілейним правом самоврядування; про вибори урядників до ратуші та її склад в непривілейних містах; про допоміжний склад урядників у магістратах та ратушах; про склад магістратського («градского») суду та про організацію судочинства; про судові книги; про апеляції; про скарги на вйтів та інших урядників; відповідальність за порушення імунітету вйта та інших міських урядників; відповідальність за порушення порядку в судовому засіданні; права й обов'язки вйта та інших магістратських урядників в міському самоврядуванні; про дотримання стандартних вимірів ваги та довжини; про встановлення ціни на хліб; про організацію міських розваг; про належний порядок в шинках; про міські прибутки та витрати; про контроль над міськими цехами; про господарський порядок у містах містами (утримання в належному стані мостів, вулиць, дворів тощо); про протипожежну безпеку⁶⁹. До кандидатів на головні посади міста встановлювалося особливі вимоги, а саме: вони повинні походити зі знатних міщан; постійно проживати у місті; мати такі моральні якості, як совісність, розсудливість, добронравність; мали освіту; бути законородженими; розбиратися в праві; за віком не молодші 25 та не старше 70 років; мали середній матеріальний достаток. Не допускалися до виборів на міські посади лихварі, перелюбодії, іновірці (нехристияни) та іноземці тощо. Відповідно до «Прав за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. в магістратських містах головними виборними членами повинні бути: вйт, бургомістри, райці та лавники, а в ратушних містах – тільки вйт та три бургомістри. До складу рядового штату урядовців у магістратських та ратушних містах належали: писар, межових (земельних) справ комісар або межовик та підмежовик, городничий, один або два возних, які також обиралися. За новими положеннями «Прав за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. до магістратського суду повинен входити вйт та не менше п'яти вказаних вище персон (бургомістри, райці та лавники), а до ратушного – не менше трьох пер-

сон саме для вирішення чолобитних і кримінальних справ, які б виносили рішення та вироки тільки згідно з артикулами. Відповідно до артикулів Глави сьомої «О судахъ, судяихъ и другихъ персонахъ к суду надлежащихъ, и о содержаніи правного порядка в делахъ судебныхъ»⁷⁰, за скоєння злочинів проти суддів та суду винні підлягали суровим покаранням. Незважаючи на те, що царська адміністрація Росії не поспішала із введенням збірника в дію, тексти «Прав за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. поширювалися в Україні у вигляді рукописних списків, за якими вивчали українське право та на які посилалися у судовій практиці⁷¹. Крім того, текст «Прав за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. використовувався вітчизняними правниками у подальших кодифікаційних роботах другої половини XVIII – початку XIX ст. ст. в Україні.

Ще одну видову групу джерел міського права козацько-гетьманської доби становлять нормативно-правові акти (в найширшому розумінні) магістратів, ратуш та ремісничих цехів, які, по-перше, були найбільш численними та різноманітними, по-друге, здебільшого втрачені з різних причин та, по-третє, найменше досліджені науковцями. До них можна віднести розписні книги міст, протоколи магістратів про запис поточних справ, книги купчого письма, цехові статuti, рапорти та доношення магістратів до Генеральної військової канцелярії тощо. За підрахунками Г.К. Швидко, в фонді 51 Центрального державного історичного архіву України зберігається 49 справ, у яких містяться рапорти і доношення магістратів до Генеральної військової канцелярії з питань загальноміських або тих, що належать виключно до міщанського стану. Хоча деякі магістратські рапорти і доношення «обросли» дотичними до їх змісту документами – копіями універсалів і грамот, матеріалами слідств, тощо⁷². Потрібно зазначити, що перелік вказаних вище джерел міського права Гетьманщини не є вичерпним та може бути доповнений іншими видами.

Враховуючи сказане вище, ми можемо зробити висновок, що до основних формальних джерел міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст. потрібно віднести наступні види: міські правові звичаї; локаційні привілейні грамоти та універсали; ручні книги з магдебурзького права (Зерцало Саксонів, Артикули права магдебурзького, Порядок судовий у справах міських права магдебурзького тощо); Литовський статут 1588 р. та його наступні перевидання; законодавчі збірники автономної влади (Інструкція судам, Процес короткої приказний, Права, за якими судиться малоросійський народ тощо); правові акти суб'єктів міського самоврядування (магістратів, ратуш тощо). Саме за допомогою їх правових норм здійснювалося правове регулювання суспільних відносин у сфері міського самоврядування українських міст козацько-гетьманської доби. Вивчення еволюції формування джерел міського права та функціонування органів самоврядування українських міст потребує подальшого ретельного, історико-правового та порівняльно-правового досліджень, які приведуть правознавців до нових наукових відкриттів.

¹ Котюк В.О. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 592 с. С. 87.

² Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 222 с. С. 19.

³ Там само. С. 52.

⁴ Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с. С. 62.

⁵ Попко В.В. Порівняльне муніципальне право. Київ: ВГЦ «Київський університет», 2016. 351 с. С. 52.

⁶ Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 672 с. С. 62.

⁷ Толкачова Н.С. Звичаєве право: Навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 367 с. С. 242.

⁸ Енциклопедія українознавства. Загальна частина: Перевидання в Україні / НАН України, Інститут української археології; НТШ у Сарселі; Фундація Енциклопедії України в Торонто. Репринтне відтворення видання 1949 року. Київ. 1995. Т. 2. С. 369–800. С. 635.

⁹ Гуржій О. Вказана праця. С. 358.

¹⁰ Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Фонд муніцип. реформ «Магдебурзьке право», Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Держ. арх. Ставропольського краю Рос. Федерації; упоряд. і авт. дослідження В. Андрійцев [та ін.] ; ред. П.С. Сохань [та ін.]. Ксерокопія. Київ: Прайм, 2000. 215 с. С. 50.

¹¹ Там само. С. 56.

¹² Там само. С. 48.

¹³ Там само. С. 50.

¹⁴ Там само. С. 57.

¹⁵ Там само. С. 72.

¹⁶ Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. Київ: Альтернативи, 1998. 383 с. С. 93.

¹⁷ Там само. С. 108.

¹⁸ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко. Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Київ; Львів: НТШ, 2004. 1118 с. С. 211.

¹⁹ Там само. С. 680.

²⁰ Там само. С. 745.

- ²¹ Там само. С. 754.
- ²² *Багалій Д.* Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі в XV–XVIII в. Частина друга. Львов: В друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1904. 462 с. С. 436.
- ²³ Там само. С. 437–441.
- ²⁴ *Тарановський Ф.В.* Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи. Историко-юридическое исследование. Варшава: Типография Варшавского учебного корпуса, 1897. 167 с. С. 99.
- ²⁵ Там само. С. 104.
- ²⁶ «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ, 1997. 547 с. С. 455.
- ²⁷ *Енциклопедія українознавства. Загальна частина ...* С. 645.
- ²⁸ *Гошко Т.Д.* Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів: Афіша, 2002. 255 с. С. 105.
- ²⁹ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С.О. Павленко. 2-ге вид. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 1144 с. С. 70.
- ³⁰ Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття / Фонд муніцип. реформ «Магдебурзьке право», Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Держ. арх. Ставропольського краю Рос. Федерації; упоряд. і авт. дослідження В. Андрейцев [та ін.]; ред. П.С. Сохань [та ін.]. Ксерокопія. Київ: Прайм, 2000. 215 с. С. 70.
- ³¹ Там само. С. 46.
- ³² Там само. С. 48.
- ³³ Там само. С. 55.
- ³⁴ Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 ... С. 93.
- ³⁵ Там само. С. 108.
- ³⁶ Там само. С. 211.
- ³⁷ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) ... С. 211.
- ³⁸ Там само. С. 287.
- ³⁹ Там само. С. 289.
- ⁴⁰ Там само. С. 272.
- ⁴¹ Там само. С. 342.
- ⁴² Там само. С. 478.
- ⁴³ Там само. С. 623.
- ⁴⁴ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах ... С. 17.
- ⁴⁵ Там само. С. 69.
- ⁴⁶ Там само. С. 110.
- ⁴⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 1. Спр. 54554. Арк. 249–250.
- ⁴⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 687–688.
- ⁴⁹ *Володимирський-Буданов М.* Німецьке право в Польщі та Литві. *Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі в XV–XVIII в.* Частина друга. Львов: В друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1904. 462 с. С. 431.
- ⁵⁰ Там само. С. 432.
- ⁵¹ *Кистяковський А.Ф.* Очерк исторических сведений о своде законов, действовавших в Малороссии под заглавием: Права, по которым судится Малороссийский народ. Киев: Университетская Типография, 1879. 1027 с. С. 978.
- ⁵² Там само. С. 980.
- ⁵³ Там само. С. 983–990.
- ⁵⁴ Там само. С. 990.
- ⁵⁵ Там само. С. 988.
- ⁵⁶ Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В.М. Корецкий; ред. кол.: Г.А. Аксененко, В.А. Кикоть, В.М. Корецкий, Л.С. Мамут, В.С. Нерсисянц, Е.А. Скрипилев. АН СССР. Институт государства и права. Москва: Наука, 1985. 273 с. С. 210.
- ⁵⁷ *Багалій Д.* Вказана праця. С. 60.
- ⁵⁸ Там само. С. 78–80.
- ⁵⁹ Там само. С. 89.
- ⁶⁰ Там само. С. 94–97.
- ⁶¹ «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. ... С. XX.
- ⁶² Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2. 568 с. С. 335.
- ⁶³ Там само. С. 105.
- ⁶⁴ Там само. С. 137.
- ⁶⁵ Інструкція судам 13-го юлія 1730 года. *Матеріали до історії українського права* / Н.П. Василенко. Київ, 1929. LXIII, 336 с. С. 16.
- ⁶⁶ Процес краткий приказный, выданный при резиденции гетманской, 1734 года августа 17 дня. *Матеріали до історії українського права* / Н.П. Василенко. Київ, 1929. LXIII, 336 с. С. 19.
- ⁶⁷ «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. ... 547 с.
- ⁶⁸ Там само. С. 452.
- ⁶⁹ Там само. С. 460.
- ⁷⁰ Там само. С. 80.
- ⁷¹ Там само. С. VII.
- ⁷² *Швидько Г.К.* Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії міст Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століть. URL: <https://ua.terra.in.ua/2006/07/17>

Резюме

Вовк О.Й. Джерела міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століть: історико-правовий аналіз.

У статті здійснено історико-правовий аналіз системи основних джерел міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. ст., охарактеризовано їх за видами, формами та походженням. Встановлено значення норм міських правових звичаїв, локаційних привілеїв, збірників нормативних актів при регулюванні суспільних відносин в українських містах вказаного історичного періоду.

Ключові слова: джерела права, міське право, українські міста, Гетьманщина, міські правові звичаї, локації, збірники законодавства, самоврядування, магістрат.

Резюме

Вовк А.И. Источники городского права Гетманщины второй половины XVII–XVIII веков: историко-правовой анализ.

В статье осуществлен историко-правовой анализ системы основных источников городского права Гетманщины второй половины XVII–XVIII вв., дана характеристика их по видам, формам и происхождению. Установлено значение норм городских правовых обычаев, локационных привилегий, сборников нормативных актов при регулировании общественных отношений в украинских городах указанного исторического периода.

Ключевые слова: источники права, городское право, украинские города, Гетманщина, городские правовые обычаи, локации, сборники законодательства, самоуправление, магистрат.

Summary

Vovk O. The sources of municipal law of the Cossack Hetmanate in the second half of the 17th and 18th centuries: historical and legal analysis.

The article deals with the historical and legal analysis of the system of the main sources of municipal law of the Cossack Hetmanate in the second half of the 17th and 18th centuries, characterizes their types, forms and origins. The importance of norms of city legal customs, location privileges, compilations of normative acts in regulating social relations in Ukrainian cities of the specified historical period has been established.

Key words: sources of law, municipal law, Ukrainian cities, the Cossack Hetmanate, city legal customs, locations, compilations of legislation, self-government, magistrate.

УДК 342.565:342

I.M. ЄВХУТИЧ

Ірина Миколаївна Євхутич, кандидат юридичних наук, доцент Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-2926-1071

**ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ТА ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ СУДДІВСЬКИХ ВІНАГОРОД
У СВІТЛІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ**

На розгляд Верховної Ради України 26 лютого 2019 р. внесено законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо радикального обмеження шалених суддівських винагород та забезпечення пропорційності і збалансованості стосовно їх виплат» (№ 10085). Метою цього документа є врегулювання питання виплати винагороди суддям задля запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні, збільшення надходжень до бюджету й удосконалення законодавства. Зокрема, законопроектом № 10085 пропонується: 1) виключити збільшення розміру посадового окладу судді та встановити базовий розмір посадового окладу для судді місцевого суду – у розмірі 25 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, для судді апеляційного суду та вищого спеціалізованого суду – у розмірі 35 прожиткових мінімумів та для судді Верховного Суду – у розмірі 45 прожиткових мінімумів; 2) скасувати регіональні коефіцієнти, вилучити норми щодо входження наукового ступеня; 3) встановити, що винагорода члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України складається з посадового окладу та доплат, встановлених для судді Верховного Суду; 4) зменшити щомісячну доплату за науковий ступінь кандидата (доктора філософії) або доктора наук із відповідної спеціальності в розмірі відповідно 5 і 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду¹.

Незалежність суддів є базовим принципом існування судової влади. При цьому незалежність судової влади – головна умова реалізації принципу верховенства права, ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, забезпечення правового порядку². Н. Шульгач виділяє такі ознаки принципу незалежності